

Кришмарел Вікторія,
*кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України, Україна*

НАСКРІЗНЕ ВПРОВАДЖЕННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ: ТЕНДЕНЦІЇ, МЕТОДИ, ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** У тезах узагальнено загальні відомості щодо навчання предметам духовно-морального спрямування в школах України у 2019/2020 навчальному році з виокремленням найбільш показових тенденцій, складнощів та перспектив. Наведено методичні рекомендації щодо наскрізного впровадження елементів духовно-морального навчання нарізних предметах як найбільш ефективного шляху реалізації цього компоненту освіти.*

***Ключові слова:** Предмети духовно-морального спрямування, школа, урок, метод, питання, рекомендації.*

Навчання предметам духовно-морального спрямування залишається в Україні предметом за вибором. Тенденції такого вибору за минулий навчальний рік є такими: не дивлячись на те, що наразі 34,73% шкіл обирають відповідні предмети (за даними звіту Громадської ради з питань співпраці з церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти України «Щодо ситуації з викладанням предметів духовно-морального спрямування»), але кількість учнів, які охоплені таким навчанням, невпинно зменшується (з 2016/2017 н. р.)

Загалом, найбільше шкіл, що обирають предмети морально-духовного спрямування, у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Харківській та Чернівецькій областях. При цьому найнижчі показники – у Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Херсонській та Хмельницькій областях.

Не зважаючи на те, що показник шкіл по Україні є порівняно високим, насправді охоплення учнів предметами духовно-морального навчання є незначним – 13,19% протягом 2019/2020 н. р. Варто звернути увагу на те, що суттєво скоротилася кількість шкіл (і, відповідно, учнів), що долучені до

предметів духовно-морального спрямування в областях, які традиційно давали високі показники: у Волинській, Рівненській, Сумській це майже третина. Значний приріст вищезначених шкіл спостерігається у Житомирській, Запорізькій та Чернівецькій областях (в тому числі суттєво завдяки «Етиці» у 5-6 класах).

З огляду на вищезазначене, а також враховуючи Стратегію національно-патріотичного виховання, затверджену Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286 [7], в якій духовно-моральне виховання є однією з основних складових національно-патріотичного виховання, постає методичне питання про включення духовно-морального виховання як наскрізної лінії. На основі компетентнісного підходу, який є основним у загальноосвітньому процесі України сьогодні, для цього створено всі можливості: оскільки компетентність розглядається як цілісність знань, умінь та оціночних суджень, то формування вміння висловлювати, аргументувати та діяти відповідно є прямим розвитком останнього з перелічених складників. При цьому вихідним є усвідомлення, що аксіологічний вимір особистості з необхідністю потребує розвитку критичного мислення, адже в іншому випадку норми і цінності набуватимуть статусу «нав'язаного», не стаючи чинником ціннісного горизонту особистості (детальніше див 2). З огляду на це вчителю потрібно бути готовим до відкритих питань, до неочікуваних тверджень, до провокативних моральних дилем, при роботі з якими учні мають навчитися висловлювати власну позицію (саме як позицію, тобто аргументовано) з огляду на систему моральних цінностей, яка є визначальною для конкретної людини, а не з огляду на те, що хоче почути вчитель.

Наскрізність вищезначеного впровадження може бути досягнута кількома шляхами. Окреслимо кілька з них як методичні прийоми:

- на початку уроку/теми можна запропонувати для осмислення вислів (цитату з Біблії, Корану, слова відомих вчених чи громадських діячів, або ж навіть сучасників чи кумирів учнів) або зображення (репродукція, фото тощо), який певною мірою стосується змісту (див. 3). Вислів/зображення має лишатися на видноті (протягом уроку чи й кількох, якщо тема велика).

Запропонуйте учням спочатку просто прочитати/розглянути і висловитись, які думки і почуття викликає (2-3 хвилини). Наприкінці уроку/теми поверніться до вислову/зображення і запропонуйте поміркувати, чи змінилося осмислення учнями: «Чи проявилися якісь смисли у вислові/зображенні, які були не озвучені нами на початку? Які?», «Як ви тепер вважаєте, про що ще міг говорити автор?», «Тепер я думаю, що...» тощо. В будь-якому разі це має бути відкрите обговорення на основі оціночних суджень, які не оцінюються вчителем балами. Безпосередньо методи подібної роботи та інтеграції можна знайти в публікаціях з розвитку критичного мислення учнів [2, 6] і кооперативного навчання [5];

- протягом уроку звернути увагу на життєві, ціннісні аспекти досліджуваної теми (це особливо актуально для природничо-математичних наук, які часто позбавлені у навчальному контексті морального складника). Наприклад, можна розказати про здобутки М. Кюрі та їх значення не лише для фізики, але й для жіноцтва в цілому; про альтруїзм А. Швейцера і розвиток медицини; про усвідомлення А. Нобелем власної відповідальності перед незнайомими людьми, про миротворчу та екологічну діяльність С. Хокінга тощо. Варто звертати увагу, що якою б теоретичною не була наука, вона завжди стосується людей, а її наслідки впливають на оточуючий світ (це про відповідальність), і саме вибором людини є чинити так чи інакше (про вибір та моральність). Варто враховувати, що є багато видатних вчених, моральні позиції яких були далекі від загальноприйнятих європейських цінностей, а більшість медичних, військових тощо експериментів є антигуманними, про що учні мають знати. Тож необхідно бути готовими до виходу на обговорення смисложиттєвих питань, яким дуже мало місця в діяльності на уроці, але які є визначальними для становлення особистості (див. 7);

- наприкінці уроку ні в якому разі не можна нехтувати рефлексією, тож підберіть відповідний метод в залежності від тематики та ходу уроку, знайшовши хоча б 2–3 хвилини на це (до 12–15 на складних смисложиттєвих темах або уроках, де важливим є самовиразитися більшості учнів тощо). При цьому необхідно пам'ятати про те, що прикінцеве осмислення має

стосуватися кожного учня (навіть якщо озвучено лише кілька відповідей), і вони мають бути впевнені, що їх буде почуто (за потреби вчителя або й самого учня - можна здати написане, взяти участь в груповому обговоренні тощо). Важливо, щоб рефлексія стосувалася як фактологічного, так і аксіологічного складника.

Враховуючи наповненість класів, а також можливості організації дистанційного навчання, варто широко використовувати інтерактивні методики роботи, які й закладають основи співпраці між учнями, тож сприяють в тому числі і морально-духовному вихованню. Також потрібно тримати в зоні уваги, що оціночних суджень самого вчителя на уроці має бути якомога менше (особливо у реакції на відповіді учнів), а власна позиція може бути висловлена лише після учнів, і також аргументовано, а не авторитарно.

З огляду на вищевикладене, включення наскрізної лінії духовно-морального навчання може видатися складним та обтяжливим завданням, проте насправді виховання відбувається з моменту початку співпраці з учнями, а з огляду на пріоритетність дитиноцентризму для вчителя вищевикладене покликане окреслити, як дорожні знаки на складній ділянці, найбільш ефективний спосіб педагогічної роботи в контексті духовно-морального навчання.

Список використаних джерел

1. Кришмарел В. Ю. Методичні особливості навчання філософії в школі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 1 (2 (25)). 2018. С. 90-95. DOI: 10.32626/2309-9763.2018-25.90-95
2. Кроуфорд А. та ін. Технології розвитку критичного мислення учнів / наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ, Україна: «Плеяди», 2006.
3. Малієнко Ю. Б. Інтегрування ключових компетентностей у зміст історичної освіти в ліцеї. *Український педагогічний журнал*, 4. 2018. С. 91-98. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2018-4-91-98>
4. Мороз П. В. Теоретичні засади розвитку вмінь бачити проблеми на уроках історії. *Історія в школах України*. 9. 2008. С. 11-15.
5. Пометун О. І. Організація кооперативного навчання учнів: про що варто пам'ятати. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 4. 2015. С. 18-28.
6. Пометун О., Пилипчатіна Л., Сущенко І. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль, Україна: Навчальна книга–Богдан, 2010.
7. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 02.09.2020).